

БАСТИЛИЯНИНГ ҚУЛАШИ ЁХУД БУРБУНЛАР ҲАЛОКАТИ

Хамзайев Равшанбек Еркинжон Уғли

Жиззах Давлат Педагогика Университети

Тарих факультети 2-Босқич талабаси

E-mail: ravshanbekhamzayev04@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада Буюк француз буржуа инқилоби, Францияда Ўрта асрларда шаклланган Тоифавий вакиллик монархиясининг инқирози, Қирол Людовик XVIнинг тахтдан афдалиши, Францияда республика тузумини ўрнатилиши, Бутун дунёга ўз таъсирини ўтказган Инсонпарварлик ғоялари ҳақида сўз боради.

Калит Сўзлар: Генерал Штатлар, Буржуазия, Мирабо, Бастилия, Коммуна, Лафайет, Сўллар, Декларация, Ратуша, Жорж Дантон.

КИРИШ

Сўл кучлар томонидан Буюк деб аталган бу инқилоб фақат Франциядаги эмас, балки бутун Европадаги эски тартибларни ҳам бузиб ташлади. У халқаро аҳамиятга эга бўлиб, бутун XIX аср унинг таъ-сири остида ўтди.«Одамлар озод ва тенг ҳуқуқли бўлиб туғилдилар!» – бу сўзлар 1789 йили Францияда жаранглади ва қарийб икки аср бошқа қитъаларда ҳам акс садо берди.

1789 йил 5 май куни Версаль саройида қирол Генерал Штатларни очди. Руҳонийлар ва зодагонлар саройга олтин ва кумуш иплар билан тикилган шоҳи ва бахмал либосларда кириб келдилар. Зода-гонлардан 270 депутат, руҳонийлар вакилларидан 291 депутат ва қора кийим кийиб олган, учинчи табақадан сайланган 600 депутат ўз ўринларини эгалладилар. Қирол тахтга ўтириб шляпасини кийганида руҳоний ва зодагон депутатлар ҳам одат бўйича шляпалари-ни кийдилар, бироқ шу пайт кутилмаган воқеа рўй берди, учинчи табақа депутатлари монархнинг сўзини тинглашганда бош кийим-сиз, тиззалари букилган ҳолда туриш ўрнига, улар ҳам шляпалари-ни кийдилар ва тиз чўкдилар. Людовик XVI янги солиқларни тасдиқлашни буюрди. Қиролнинг нутқи учинчи табақа вакиллари – буржуазия, олимлар, юристларнинг ғазабини қўзғатди. Табақалар ўртасида депутатлар қандай овоз беришлари керак, умумийми ёки ҳар бир табақа алоҳидами? – деган баҳс қизиқ кетди. Учинчи табақа депутатлари имтиёзли табақалар ўз иродасини ўтказиши мумкин бўлган овоз бериш тар-тибига кўнмадилар.

Бу орада парижликлар тўдалари депутатлардан қатъи қарорлар талаб қилиб, Версаль томон кела бошладилар. 17 июнь куни учинчи табақа депутатлари ўзларини бутун миллат вакиллари, қарорларини ҳатто қирол ҳам бекор қила олмайдиган Миллий мажлис деб эълон қилдилар. Биринчи ва иккинчи табақа депутатларидан ислоҳот та-рафдорлари бўлганлари халқ депутатларига қўшилдилар. Улар аб-солютизмни тугатишга тайёр эдилар.Ғазабланган қирол мажлислар залини ёпиб

қўйишни буюр-ди. Шунда учинчи табақа депутатлари тўп ўйналадиган залда тўпландилар ва Франция учун Конституция тузмагунларича кетмас-лик ҳақида машҳур қасамёдларини қабул қилдилар. Учинчи табақа қарашларининг ифодачиси Габриэль де Мирабо (1749 –1791) бўлди. У бой ва машҳур оиладан чиққан, тажрибали ҳамда доно сиёсат арбоби эди. Ҳали инқилоб арафасидаёқ бутун мамлакат бўйлаб унинг золимликни йўқотиш ҳақидаги талаблари маълум бўлди. Мирабо учинчи табақани бирликка чақирди.

Бу қорачадан келган, калласи катта, қуюқ қора сочли, мағрур юришли одам ўзига одамларнинг нигоҳларини тортар, кўзларида ғазаб чақнар, юзида куч уфуриб турарди. Унинг нотиклик санъати мисли кўрилмаган эди. Ўша пайтда ҳеч ким Мирабо каби шундай ишонарли қилиб ва куч билан Франция олдида турган вазифаларни баён қилиб бера олмасди. Мирабо муваффақиятларининг сири ана шунда эди.

Унинг ҳар бир нутқи мисли кўрилмаган олқишларга кўмилиб ке-тарди. Ёшлар унинг экипажидан отларини ечиб олишар ва уни қўлда кўтариб кетишарди. «Яшасин, Мирабо – Ватан отаси!» деб қичқиришарди, улар. 1789 йил 9 июлда Миллий Кенгаш ўзини Таъсис мажлиси деб эълон қилди. Париж газеталари, инқилоб бир томчи ҳам қон тўкилмасдан яқунланди, деб ёздилар. Аммо Париж хотиржам эмас-ди. Шу пайтда қирол саройи қўшинларни Парижга яқин олиб кела бошлади, Людовик XVI эса Миллий кенгаш талабларига мойиллик билдирган вазирларни истеъфога чиқарди. Ҳукумат қўшинлари Бастилияга тўпланган ва унинг тўплари шаҳарга қаратилган, деган миш-мишлар Париж бўйлаб тарқала бошлади. Ҳамма жойда митинглар бошланиб кетди. 1789 йил 12 июнь кuni туш пайтида одамлар уларни қуролланишга чорловчи нотикларни тинглашарди. Санкюлотлар қурол дўконларига бо-стириб кирдилар, халқ қуроллана бошлади. Бутун тун бўйи шаҳар тўла ёритилган, кўчада патруллар юришарди, улар қуролланган фуқаролардан тузилган эди.

Қурол омборларини эгаллаб олган парижликлар Бастилияни штурм қилишга тайёрланардилар. Барча табақалар қирол зулми-нинг рамзи бўлган Бастилияга нафрат билан қарашарди. 1789 йил 14 июлда қуролланган тўдалар қамоқхонани қамал қилдилар. Гарнизонга таслим бўлишни таклиф қилишди. Аммо гарнизондагилар парламентёрларни тўп ўқлари билан кутиб олдилар. Шунда ғазабга келган халқ, кўтариб қўйиладиган кўприкларнинг занжирларини узиб, қалъага бостириб кирди. Гарнизоннинг таслим бўлишига тўғри келди, қалъа коменданнти Маркиз де Лонени ўзлари суд қилишди. Инқилоб биринчи кунданоқ оддий халқнинг ана шундай шафқатсиз террор билан ривожлана бошлади.

14 июлдан 15 июлга ўтар кечаси Людовик XVIни уйғотиб, Бастилиянинг олинганлигини хабар қилдилар. «Ахир бу исёнку!», – дея хитоб қилди у. «Йўқ жаноб, бу инқилоб!», – деб жавоб беришди қиролга. Людовик XVI қўзғолончиларга «бир томчи ҳам халқ қони тўкилмаслиги учун» ён беришга қарор қилди.

Қирол Таъсис мажлисининг қонунийлигини тан олди. Пойтахтда ҳокимият шаҳар кенгашига (Париж Коммунаси) ўтди. Инқилоб Франциянинг янги байроғини ўрнатди.

Учинчи табақанинг қизил ва кўкиш рангларига бурбонларнинг оқ ранги қўшилди. Бу уч ранг учинчи табақанинг қирол билан ярашганлиги-ни англатарди. Қирол шахсан Парижга келди ва ўз шляпасига унинг уч рангли рамзини қадаб қўйди. Унга тантанали қабул уюштиришди. Бир неча ой ичида парижликлар ўзлари ёмон кўрадиган қалъани бутунлай вайрон қилишди, ҳосил бўлган майдонда эса «Бу ерда рақс туша-дилар» деган сўзлар ёзилган хотира ёдгорлиги ўрнатилди. Ҳар йили Францияда 14 июль куни француз халқининг миллий байрами си-фатида нишонланади. Ҳукмрон доираларнинг эски феодал тартиблар келтириб чиқарган зиддиятларни ўз вақтида ҳал қила олмаганлиги ёки ҳал қилишни хоҳламаганлиги шу тарзда инқилобга олиб келди. Абсо-лют монархия қулади. Инқилоб бутун мамлакатни қамраб олди. Париждаги ғалаба бутун мамлакат бўйлаб инқилобнинг тарқалишига туртки бўлди. Бастилиянинг олинишидан кейин икки-уч ҳафта ичида қиролнинг эски маъмурияти чеккага чиқариб қўйилди. Йирик буржуазия Па-риж коммунасини ўз қўлида сақлаб турарди. Бошқа шаҳарларда ҳам худди шу аҳвол эди. Ўзига тўқ фуқаролардан Миллий гвардия тузилди. Маркиз Жильбер де Лафайет (1757–1834) унинг бошлиғи бўлди.

Лафайет йирик аристократик оилада дунёга келди. 17 ёшида у ка-валерия капитани унвонига эга эди. Ҳали коллежда эканлигидаёқ у Руссо, Монтескье, Рабле асарлари билан танишган, «инсоннинг та-биий ҳуқуқлари» ҳаётга татбиқ этилган жамиятни орзу қиларди. Ан-глиянинг Шимолий Америкадаги мустамлакаларида мустақиллик учун кураш бошланганида адолат туйғуси уни мустақиллик учун курашаётганларга мойилликка ундади. Кейинроқ Лафайет шундай деб ёзади: «Менинг олдимда «Америка» сўзи айтилиши биланоқ уни севиб қолдим: у ўз озодлиги учун курашаётганлигини билганим заҳотиёқ менда унинг учун қонимни тўкиш истаги пайдо бўлди...».

«Барча одамлар озод ва тенг ҳуқуқли бўлиб туғиладилар», – дейилади 1789 йил 26 август-да Таъсис мажлиси томонидан қабул қилинган «Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари Декларацияси»да. Ҳокимиятнинг ягона манбаи халқ деб эълон қилинди. Феодал ва табақа имтиёзлари бекор қилинди. Декларация сўз, матбуот, қонун қабул қилишда иштирок этиш эркинликларини ҳамда хусусий мулк ҳуқуқининг «бузилмас ва муқаддас»лигини эълон қилди. Декларация Францияда ҳуқуқий давлат қурилишига асос солди. Мажлисида депутатлар ўз қарорларига кўра иккига бўлиндилар. Ке-лишув ва тартиб тарафдорлари ўнгда ўтирдилар – уларни «ўнглар» деб атадилар. Чап томонда ўзгаришлар тарафдорлари – «сўллар» ўтирдилар. Ўшандан буён «ўнглар» ва «сўллар» терминлари ана шундай маънода қўлланилади.

Бироқ бу пайт Парижда очлик ҳукмрон эди. Нон қимматлашар ва етишмасди. Нон дўкочаларида навбат катта, баъзан мушшлашув-лар бўлиб турарди. Ишсизлар сони ошиб борарди, ёпилган ману-фактураларнинг ишчилари, Париждан кетиб қолган аристократлар-нинг хизматкорлари, ишсизлар қаторини тўлдирарди. Навбатларда туришдан ҳаммадан кўп азият чеккан аёллар орасида қиролни Па-рижга

қайтариш учун Версалга юриш қилиш ғояси пайдо бўлди. Бунинг устига Людовик XVI қочмоқчи эмиш, деган гап тарқалди.

5 октябрь куні эрталаб хотинларнинг катта тўдалари бутун тун бўйи дўконлар олдида бекорга навбатда турверишдан ғазаби жун-бушга келиб, Ратушани «Нон беринг! Версалга!» деган қичқириқлари билан ўраб олишди. Ноғоралар чалинди. Тушга яқин асосан хотин-лардан иборат бўлган 6 –7 минг кишилик оломон милтиқ, найза, тўппонча ва ҳатто иккита тўп билан қуролланиб, Версал йўлига тушишди. Уларнинг изидан Коммуна Кенгашининг буйруғи би-лан Лафайет бошчилигидаги Миллий гвардия ҳам Версалга қараб юрди. Унинг вазифаси қиролни ҳимоя қилиш эди. Кундуз соат 16.00 га яқин оломон «Яшасин қирол!» деган қичқириқ билан Версалга кирди. Людовик XVI аёллар делегациясини қабул қилди ва нон таъминотини яхшилашга ваъда берди. Унинг пойтахтга қайтиб келишига тўғри келди, Таъсис мажлиси ҳам ўша ёққа кўчиб ўтди. Шу воқеалардан кейин зодагонларнинг чет элларга қочиб кетишлари кўпайди. Кўпгина зодагонлар чет элларга «оқ байроқни асраб қолиш» учун (Бурбонларнинг байроғи) қочишди, шунинг учун эмиграцияни «оқ эмиграция» деб атадилар. Улар қирол ўзларига қўшилади, деб умид қиларди. 1791 йил 20 июнда у оиласи билан хизматкор кийи-мини кийиб олиб, саройни яширин тарк этади. 1791 йилнинг сентябрида Кенгаш Франция тарихида биринчи марта Конституция қабул қилди. 25 ёшга етган 4,3 миллион эркаклар сайлаш ҳуқуқига эга бўлдилар.

Овоз ҳуқуқи камбағалларга берилмади. Бож солиғи бекор қилинди, цех тизими, провинцияларга (мамлакатни 83 департаментга бўл-гандилар) бўлишлар ҳам бекор қилинди. Феодал мажбуриятларни бекор қилиш масаласи ҳал қилинди. Конституцияни қабул қилган Таъсис мажлиси тарқалди. 1791 йилнинг 1 октябрида янги қонун чиқарувчи мажлис ўз ишини бошлади. Унда Жиронда департаментидан депутатлар кўп эди – уларни «Жирондачилар» деб аташди ва улар аввалги Кенгаш раҳбарларидан кўра қатъироқ эдилар. Жирондачилар ўз таъсири-ни мустаҳкамлашни истар ва бу ишда уларга Франция инқилоби душманларига қарши ғолибона уруш ёрдам бериши мумкин деб ҳисобларди. 1792 йил 20 апрелда қирол ва Қонун чиқарувчи Мажлис Австрияга уруш эълон қилди. Бироқ фронтда французларни муваффақиятсизликлар кутарди. Француз қўшинлари Бельгия ҳудудига кирди, бунга жавобан австрияликлар ва прусслар Фран-цияга бостириб кирдилар ҳамда бир неча қалъаларни эгалладилар. Франция душманларига Англия ҳам қўшилди. Парижликлар орасида қиролнинг қатъиятсизлигидан норозилик ошиб борарди. 1792 йил 20 июнда халқ тўдаси Тюильри қасрига ёпирилиб кирди. Людовик XVI қизил фригий (чўққили) қалпоғини кийди ва деразага яқинлашди. У нима учун бундай қилди? Қизил қалпоқни Қадимги Римда озод қилинган қулнинг бошига кийди-ришган ва қирол бу билан халққа у озодлик тарафдори эканлигини кўрсатмоқчи эди.

1792 йилнинг июлида Қонун чиқарувчи Мажлис халққа «Ватан хавф остида» чақириғи билан мурожаат қилди. Халқ ўз бошидан кечираётган ватанпарварлик ҳисси

машхур «Марсельеза»да («Марселликлар мадҳияси») ўз ифодасини топ-ди. Унинг сўзи ва мусиқасини ҳарбий муҳандис, шоир ва компа-зитор Клод Жозеф Руже де Лиль (1760 –1836) ёзган. «Олға, Франция! Гўзал юрт ўғлонлари, шухрат онлари келди!», деб куйларди бутун Франция. Парижга эса бу сўзларни Марсель батальонининг кўнгиллилари олиб келди.

Оғир ҳарбий аҳвол халқда қирол ва бойлар томонидан сотқинлик қилинганлиги ҳақида фикрни туғдирди. 10 августда Миллий гвар-дия ва кўнгиллилар батальонлари йиғила бошлади. 20 мингга яқин кўнгиллилар қирол саройини қуршаб олдилар. Қирол оиласи билан Тюильрини тарк этди ва Қонун чиқарувчи мажлис биносига яширинди. Мажлислар залига кирибоқ Людовик XVI: «Мен бу ерга оғир жиноят – инқилоб рўй берилмаслиги учун келдим ва мен ҳамма вақт миллат вакиллари орасида ўзимни ва оиламни хавфсизликда деб ҳисоблайман», – деди. Бу пайтда эса саройни штурм қилиш давом этарди. Жанг қисқа, лекин қонли бўлди. Ғалаба қилган халқ вакиллари, Миллий кен-гашни қиролни ҳокимиятдан маҳрум қилиш ва янги олий ҳукумат органи – Миллий конвент (кенгаш) чақириш ҳақида қарор қабул қилишга мажбур қилди. Людовик XVI қўлга олинди ва Темплъ қамоқхонасига жойлаштирилди. Монархия ағдариб ташланди. Ҳокимиятдагилар Конституцияни қайта кўриб чиқиши лозим бўлган Конвентга сайлов тайинладилар. Париж кўчаларида эса халқ қиролнинг бюст ва ҳайкаллари ағдариб ташлади.

Кўпгина монархистик газеталар ёпиб қўйилди, собиқ вазирлар қамоққа олинди. Мулкий ценз бекор қилинди ва 21 ёшга тўлган барча эркакларга сайлаш ҳуқуқи берилди. Кенгаш француз му-стамлакаларига Франциянинг Қонун чиқарувчи органида вакиллик ҳуқуқини тан олди. Инқилоб пайтида партиялар ўрнини босган сиёсий клублар мамлакатда пайдо бўлди. Уларнинг орасида Якобинчилар клуби муҳим ўрин тутарди. Унинг аъзолари ўз мажлисларини Муқаддас Яков (Якоб) монастирининг кутубхонасида ўтказарди ва шунинг учун уларни якобинчилар деб аташарди. Улар асосан буржуа табақасининг вакиллари эдилар, чунки юксак аъзолик бадаллари унга оддий одамлар учун киришнинг йўлини ёпиб қўйганди. Клубда Максимильен Робеспьер (1753 –1794) катта таъсир кучига эга эди. У адвокатлар оиласидан чиққан бўлиб, ўз ватанида, Аррасе шаҳрида адвокатлик иши билан шуғулланарди. Бу иш унга бойлик келтирмади, аммо Робеспьер ўз камбағаллиги билан ғурурланарди. У ўзи меҳнат қиладиган барча одамларни камбағал ҳисобларди. Робеспьер одамнинг келиб чиқиши ва пуллари инсон ҳуқуқлари учун ўлчов бўла олмайди, деб ҳисобларди.

Клуб аъзолари орасида, шунингдек, Жан Поль Марат (1743 –1793) ва Жорж Дантон (1759 –1794) ҳам ажралиб турардилар. Марат Па-риждаги санкюлотлар орасида жуда машхур эди. Маълумоти бўйича врач бўлган Марат ўзини инқилобга бағишлади. Мамлакат-даги аристократия ва феодал тартибларни танқид қилар экан, шу билан бирга у: «жамиятни адвокат ҳам, судья ҳам бўлган диктатор бошқариши керак», – дерди. Диктаторга ҳокимият вақтинча берили-ши керак. Парламентдаги

баҳсларни у йўқотилган вақт дер ва халқ ўз душманларини шунчаки қириб ташлаши керак, деб ҳисобларди. Парижда «Халқ дўсти» газетасини нашр этаётгани унга катта шуҳрат келтирди. Уни ана шундай, Халқ Дўсти деб атай бошлади-лар. Марат одамлар қобиляти, меҳнатга муносабати, фаоллиги, кучи жиҳатидан ҳар хил бўлиб туғилдилар деб ҳисоблаб, мулкый тенглик ғоясини тан олмас эди. Франциядан австрияликлар ва прусслар қўшинларини қувиб чиқариш лозим эди. Кўнгиллиларнинг оммавий сафарбарлиги эъ-лон қилинди. Ҳамма ерда «Фуқаролар, қуролинг!», – деган чақириқ жарангларди. Якобинчи Дантон: «Халққа у ўзининг бутун қудрати билан душманга ташланиши кераклигини айтиш вақти кел-ди... Душманни енгиш учун бизга жасурлик ва яна жасурлик ке-рак», – дейди. 1792 йили 20 сентябрда Вальми қишлоғи яқинидаги жангда француз қўшинлари прусс армияси ҳужумларини қайтарди, у чекинишга мажбур бўлди. Бу мамлакатни босқинчилардан озод қилишнинг бошланиши эди. Конвентга 750 нафар депутат сайланди ва 1792 йил 21 сентябрда ўз ишини бошлади. «Ўнлар» – жирондачилар Конвентнинг пастки ўриндиқларида ўтирди-лар. «Сўллар» – якобинчилар юқоридаги ўриндиқларни эгаллади-лар ва уларни «Тоғ» деб аташди. Бироқ депутатларнинг аксарияти, 500 га яқини «ўнлар»га ҳам «сўллар»га ҳам тегишли эмасди. Уларни масхара қилишиб «текислик» ёки «ботқоқлик» деб, депутатлар-нинг ўзларини эса «ботқоқлик бақалари» деб атадилар.

Конвентда якобинчилар билан жирондистлар ўртасида қизғин кураш кетарди. Якобинчилар қиролни дарҳол суд ва қатл қилишни, республика эълон қилинишини, қишлоқда феодал қарамликни туга-тишни, чет эл босқинчилари билан курашишни талаб қилардилар, Париж санкюлотлари таъсири остида улар ноннинг эркин савдоси-ни бекор қилиш зарурлиги ҳақида ҳам айтдилар. Жирондачилар эса инқилоб тугади деб ҳисоблардилар. Улар Франциянинг республика деб эълон қилинишига рози эдилар, лекин қиролни қатл этишга кўнмасдилар. Савдо эркинлигини ёқласалар ҳам жирондачилар нонга қатъи нарх қўйишга қарши эдилар. Барча баҳсларга қарамасдан, Конвент депутатлари бир овоздан иккита декретни қабул қилдилар: хусусий мулкнинг дахлсизлиги ва республиканинг ўрнатилиши. Париж Коммунасининг намояндалари орасида қиролни суд қилиш ва қатл этиш тарафдорлари кўпроқ эди. Кўпчилик овоз билан Людовик XVI га ўлим жазоси белгиланди (овоз бериш очиқ ва номма-ном бўлди). 1793 йилнинг январида Людовик XVI қатл қилинди.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, француз инқилоби натижасида Францияда янги бошқарув тизими жорий этилди, жамиятда ижтимоий табақаланиш ва имтиёзларга эга бўлиш тугатилди ҳамда иқтисодий ўзгаришлар амалга оширилди. Французлар Италия ва бошқа давлатларга ҳарбий куч билан кириб, у ерларда ҳам янги тузум жорий этди. Бу бутун Европани, Европа орқали бутун дунёни ўзгартирди. Инқилоб нафақат Франция ҳаётига, балки кейинчалик бошқа давлатлар ҳаётига ҳам таъсирини кўрсатди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Безотосный В.М. Наполеоновские войны. М.: Вече, 2010.
2. Борзова Е.П. История мировой культуры. – СПб.: Лань, 2002.
3. Бродель Ф. Что такое Франция? Кн. 1. «Пространство и история». М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1994; кн. 2. «Люди и вещи». Ч. 1. М., 1995; Ч. 2. М., 1997.
4. Васильев Л.С. Всеобщая история: Учеб. пособие: В 6 т. Т. 3. От Средних веков к Новому времени (XVI–XVIII вв.). М.: Высшая школа, 2008.
5. Васильев Л.С. История Востока. М., 2003.
6. Гизо Ф.П. История цивилизации в Европе. М.: Территория будущего, 2007.
7. Графский В.Г. Всеобщая история государства и права. – М., 2000.
8. Душенко К.В. Всемирная история в изречениях и цитатах. – М.: Эксмо, ИНИОН РАН, 2008.
9. Дэвис Н. История Европы. М.: АСТ, 2006.
10. Ш. ЭРГАШЕВ. ЖАҲОН ТАРИХИ (Янги давр. 1-қисм. XVI–XVIII асрлар). Т.: Ўзбекистон, 2013.